

ZOFIA SZROMBA

WIEŚ DZIERŻYSŁAWICE

Z etnograficznych badań stacjonarnych w 1958—1959 r.

Etnograficzne badania monograficzne, będące w toku, rozpoczęto w jesieni 1958 r. Są one kontynuacją poszukiwań rozpoznawczych, prowadzonych w 1946 r. w 28 górnośląskich wsiach¹. W tejże wsi w 1953 r. zbierano materiały dla Polskiego Atlasu Etnograficznego z zakresu rolnictwa i hodowli. Ponadto Wyższa Szkoła Pedagogiczna w Opolu przeprowadzała w niej i w okolicy badania dialektologiczne.

Położenie geograficzne. Dzierżysławice leżą nad rzeką Osobłą, w północno-wschodniej części powiatu prudnickiego, jako jedna z najdalej na południe wysuniętych wsi zamieszkałych przez ludność rodzimą, stykającą się obecnie z repatriantami ze wschodu bądź elementem napływowym z centralnej Polski, a przed 1945 r. kolonistami z Niemiec². Słownik geograficzny podaje dla 1321 r. nazwę Dirisławicz, a 1531 Dzierżysławice, zasadniczo jednak opierając się na nazwie Dyrślowice³. Knie w 1830 r. używa obok Dirschelwitz nazwy Dirślowie⁴. I. W. Wieland na mapie z 1736 r. *Principatus Silesiae Oppoliensis* uwzględnia nazwy: Dirschelwitz i Dzierżisław. Natomiast wśród samych mieszkańców wsi utrzymywała się do 1945 r., a nawet i dziś nazwa Dzierżysław, urzędowo brzmiąca do 1945 r. Dirschelwitz, a obecnie Dzierżysławice.

W najbliższym sąsiedztwie leżą wsie: Głogowiec, Wierzch, Raclawice Śląskie i Mochów, z których dwie ostatnie łączy bezpośrednio z Dzier-

¹ Zob. M. Gładysz, *Prace nad etnograficzną monografią Górnego Śląska*, „Etnografia Polska”, Wrocław t. 1: 1958, s. 89.

² W powiecie prudnickim granica ludności rodzimej przebiega przez wsie: Dzierżysławice, Wierzch, Nowy Browiniec, Olbrachcice, Prężyna, Śniec, Grabina.

³ *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, Warszawa 1881, s. 256. — „Dzierżysław”, „Dzierżysławice” ob. „Dyrślowice”.

⁴ J. G. Knie, *Alphabetisch-statistisch-topographische Übersicht aller Dörfer, Flecken, Städte und anderen Orte der Königl. Preuss. Provinz Schlesien*, Wrocław 1830, s. 108.

zysławicami przebiegająca przez nie wspólna szosa. Związek ten jest jednak pozorny, niemal wyłącznie terytorialny, gdyż wyraźnie notowany był brak większych kontaktów, zwłaszcza z położonymi na południu Racławicami Śląskimi, zamieszkałymi do 1945 r. przez osadników niemieckich, prawdopodobnie sprowadzonych w XIII w. ze wschodniej Turynii i wschodniej Frankonii. Dialekt Racławiczan różnił się zarówno od języka niemieckiego, jak i polskiego⁵. Odrębny był również ich strój i zwyczaje. Dziś z wsią tą Dzierżysławice połączone są administracyjnie istnieniem wspólnej gminy z siedzibą w Racławicach Śląskich, zamieszkałych przez repatriantów z Wołynia i Tarnopolskiego.

Wspomniana wyżej druga wieś, Mochów, zamieszkała również przez ludność rodzimą, nie będąc wsią folwarczną rozwinęła się w osadę typowo warzywniczą. Jej podmiejskie usytuowanie oraz przewaga wolnych zagrodników i chałupników stwarzały możliwości rozwoju polowej uprawy warzyw, która w krótkim czasie wpłynęła na znaczne podniesienie poziomu życia mieszkańców. Z wsią tą łączą się początki polowej uprawy warzyw w Dzierżysławicach. Poza tym w pierwszej połowie XIX w. Dzierżysławice były związane organizacją kościelną z parafią, znajdującą się we Wierzchu. W zasadzie Dzierżysławice należały do parafii w „Paulinach”, dobrach należących do klasztoru O. O. Paulinów, sprowadzonych w tutejsze strony w XIV w., ale, na skutek sekularyzacji majątku klasztorowego, z początkiem XIX w. wieś przez jakiś czas należała właśnie do parafii we Wierzchu⁶, skąd do dziś utrzymała się nazwa „śmiertelna droga” na określenie gościńca, prowadzącego do wyżej wymienionej miejscowości. Dopiero w 1850 r. na teren dawnego klasztoru O. O. Paulinów został sprowadzony nastawiony proniemiecko zakon S. S. Boromeuszek z Trzebnicy, którym ok. 1861 r. dodano kapelana. Dziś do parafii „Pauliny” należą obok Dzierżysławic: Mochów, Błazejowice i Leśniki.

Duży wpływ na całokształt kultury wsi wywarło oddalone o 3 km na północ miasto Głogówek, z którym wieś, należąca od 1642 r. do hr. Oppersdorfa⁷, zamieszkującego tamtejszy zamek, utrzymywała zawsze duży kontakt, oparty na określonych warunkach gospodarczych i tradycji. Głogówek, położony z dala od ważniejszych linii komunikacyjnych, nie posiadający bogactw mineralnych, obdarzony żyznymi glebami, przybrał charakter ośrodka rolnego i rzemieślniczego. Był zatem miejscem

⁵ Np. zwrot: *czy macie na sprzedaż piłęta* w gwarze Racławiczan brzmiał: *hoder ganzla sufer kejfa*.

⁶ Knie w 1830 r. dla Dzierżysławic podaje: „katholische Kirche zu Deutsch-Müllmen” (Wierzch).

⁷ „Der Oberschlesier”, Oberglogau-Sonderheft, R. 7: 1925.

nauki rzemiosł, jak też zaopatrywania się ludności okolicznych wsi w większość towarów, artykułów spożywczych, narzędzi, wyrobów rzemieślniczych itp.

Słownik geograficzny dzieli Dzierżysławice na: baronowskie i hrabiowskie⁸. Dziś jedynie wśród najstarszych mieszkańców utrzymała się tradycja istnienia we wsi dwóch gmin: „Freiherrlich” i „Gräfllich”, przy czym jednak brak jest jakichkolwiek danych co do istnienia we wsi barona. Złączenie wymienionych gmin nastąpić miało po uwłaszczeniu, a więc w połowie XIX w. Plan wsi z 1905 r. wyróżnia jeszcze: „Dorf Dirschelwitz Freiherrlich”, obejmującą tzw. Chałupki, i „Dorf Dirschelwitz Gräfllich” obejmującą pozostałą, większą część wsi. Do 1945 r. przechowywane były we wsi urbarze, należące do hrabiego i barona. Nie notowana jest przynależność wsi do kolegiaty, mimo iż sąsiedni klasztor O. O. Paulinów obejmował duże tereny, rozparcelowane po sekularyzacji z początkiem XIX w. W Dzierżysławicach do 1945 r. istniał majątek dworski, należący do hr. Oppersdorfa, wraz z okolicznymi wsiami: Browiniec, Brożec, Głogowiec, Grocholub, Komorowice, Łowkowice, Nasiele, Nowy Dwór, Pisarzowice, Rzepce, Stare i Nowe Kotkowice, Wróblin oraz teren: Las-serwitut i kościół Paulinów w Mochowie, obejmujący w 1914 r. we wsi 240 ha⁹. W latach 1952–1956 na 60 ha podworskiej ziemi istniała spółdzielnia produkcyjna, licząca 15 członków, w znacznej mierze dawnych robotników dworskich.

Areał uprawy i struktura ludności. Ogółem cała powierzchnia wsi, według danych Gminnej Rady Narodowej z 1958 r., wynosi: 698,46 ha, z tego przypada na: ziemię orną — 605,05 ha; łąki — 44,05 ha; pastwiska — 1,40 ha; lasy — 0,45 ha; wody zamknięte — 0,01 ha; nieużytki — 1,22 ha; rzeki, drogi, rowy — 46,28 ha. Wieś liczy 119 numerów i około 750 mieszkańców.

Największe gospodarstwo *siodłacze* obejmuje 29,45 ha. Przeważają jednak gospodarstwa *średniorolne* (około 4, 5, 6 ha), których liczba wzrosła po parcelacji dworu i reformie rolnej z 1946 r.¹⁰ Gospodarstwa o takich rozmiarach określano dawniej terminem *zagrodnicze*, który dziś zanikł ze względu na fakt, iż w większości obecni właściciele uzyskali ziemię dopiero po parcelacji dworu, będąc uprzednio chałupnikami. Ten ostatni termin wyszedł również z użycia, a ludność, do której się odnosił, bądź stała się rolnikami, bądź robotnikami.

⁸ *Słownik geograficzny, op. cit.* Podobnie F. A. Zimmermann, *Beiträge zur Beschreibung von Schlesien*, t. 3, Brzeg 1784, s. 101/102, dzieli wieś na dwie części.

⁹ „Der Oberschlesier”, *op. cit.*

¹⁰ Por. strukturę gospodarstw rolnych w 1958 r.:

wielkość gospodarstw:	do 2 ha	2–7 ha	7–15 ha	ponad 15 ha
ilość gospodarstw:	39	61	14	5

We wsi dostrzega się przestrzenne wyodrębnienie rolniczej ludności, od dawna zamieszkującej wieś, od ludności przybyłej z zewnątrz, różnej pod względem zawodu, pochodzenia i składu społecznego. Część wsi, rozciągająca się na południe od dworu hr. Oppersdorfa, tworzyła zwartą całość, zamieszkałą przez samowystarczalnych rolników, tj. *siodlaków*, i zagrodników, odbiegając w kierunku wschodnim na teren tzw. Kolonii z małorolnymi gospodarstwami, na ogół chałupniczymi. Przez chałupników, zobowiązanych do pewnych powinności na rzecz dworu (w przeciwieństwie do wyżej wspomnianych), zamieszkała była nowsza część wsi, powstała w XIX w., tzw. Chałupki. W tej samej części (w którym to kierunku wieś się obecnie rozbudowuje) stoją tzw. *Zidlunki* zbudowane pod koniec dwudziestych lat naszego wieku, należące do robotników, nie posiadających w przeważającej części w ogóle ziemi. Ponadto istniał wyraźny rozdział klasowy w układzie gruntów *siodlaków* i zagrodników, który z początkiem XX w. uległ zatarciu.

Okoliczne, urodzajne tereny lessowe stwarzały dogodne warunki do rozwoju rolnictwa, które jest do dziś podstawowym zajęciem ludności. Nazwy, którymi określa się pola orne, niejednokrotnie wskazują na istniejące, zwłaszcza pod koniec XIX w., tendencje do powiększania areалу ziemi uprawnej kosztem zarośli, łąk itp. Są to m. in.: *Łąki* — pola orne powstałe po separacji, ok. 1895 r., na miejscu dawnych łąk; *Las* — teren wykarczowany prawdopodobnie pod koniec XIX w.; *Poreba* — powstała przez wycinanie z końcem ub. w. rosnących tam wierzb, olch i topól; *Ligoty* — teren zamieniony na pola uprawne, jednak już nie za pamięci informatorów, przez karczowanie licznych krzewów; *Stawy* — zamienione przed 1945 r. na pola orne, łąki, a uprzednio stawy należące do hr. Oppersdorfa, i in.

Uprawa ziemi. Badania nad rolnictwem wykazały stosunkowo wysoki poziom wiedzy rolniczej tutejszych mieszkańców. Nierzadkie były wypadki kończenia szkół rolniczych bądź specjalnych kursów. System trójpłowy nie zachował się nawet w tradycji, jak również wykorzystywanie we wsi wspólnych terenów wypasowych. Szczególny nacisk kładziono w ciągu omawianego okresu na rotację płodozmianową. Mniej więcej do I wojny światowej jęczmień stanowił największy procent wysiewanych zbóż. Obok zużytkowania w browarnictwie miał on duże znaczenie w ówczesnym pożywieniu mieszkańców wsi. Obecnie miejsce jego zajęła pszenica. Gleby tutejsze określa się jako „pszenno-buraczane”, stąd uprawa buraków cukrowych przybrała we wsi, jak i okolicy olbrzymie rozmiary. Ostatnio zaczyna się rozpowszechniać na coraz większą skalę polowa uprawa warzyw. Jak już wyżej wspomniano, początki jej łączą się z typowo warzywniczą sąsiednią wsią Mochów. Stamtąd w 1907 r. przybył do Dzierżysławie gospodarz, rozpoczynając na szerszą skalę

uprawę warzyw¹¹. Znacznie postępująca mechanizacja narzędzi rolniczych zaznaczyła się od początku b. w. Do wyjątków należy spotkanie we wsi drewnianych bron o żelaznych zębach, drewnianego radła-*plużycy* do obsypywania ziemniaków itp. Od 1957 r. trzech największych gospodarzy posiada traktory.

Hodowla. Po 1945 r., na skutek powiększania się gospodarstw, wzrosła we wsi hodowla koni, a tym samym zmniejszyła się ponad 50 % liczba tzw. *krowiarzy*¹². Wzrosła również w porównaniu z poprzednimi latami hodowla trzody chlewnej. Natomiast dopiero po 1945 r. rozpoczęto, na niezbyt jednak dużą skalę, hodowlę owiec, które przedtem trzymano tylko we dworze¹³. Z rozwojem hodowli idzie w parze rozbudowywanie chlewów i dzielenie ich na osobne pomieszczenia. Powstały więc: *chlewiki* dla nierogacizny, *chlewy* dla bydła, a dla koni — *masztalnie*, których najczęściej dawniej w ogóle nie wyodrębniano.

Zajęcia pozarolnicze. Rolnictwo, będące głównym źródłem utrzymania dla przeważającej części mieszkańców wsi (bądź bezpośrednio, bądź dawniej pośrednio przez pracę w nim *na pańskim* lub *w stątkach*), nie sprzyjało rozwojowi rzemiosła. Gospodarstwa w większości, a zwłaszcza *siodłacze*, były samowystarczalne pod względem naprawczości, jak też drobnej wytwórczości, posiadając szereg podstawowych, uniwersalnych narzędzi, a niejednokrotnie nawet małe warsztaciki (najczęściej w domach *wycuźnych*), bez jakiegokolwiek jednak specjalizacji. Z drugiej strony przyczyną stosunkowo słabo rozwiniętego rzemiosła było położenie wsi w pobliżu miasta Głogówka, a tym samym korzystanie z usług tamtejszych rzemieślników. Poza tym bardzo dużą rolę odgrywali wędrujący po wsi handlarze, m. in. w wypadku zaopatrywania w kosze. Jedynie przez pewien czas wieś posiadała zawodowego koszykarza, Macioszka, z Chróście, pow. opolskiego. Macioszek od 1894 r. wędrując wzdłuż rzek po tutejszej okolicy, gdzie koszykarstwo nie było rozpowszechnione, wreszcie osiadł w 1917 r. w Dzierżysławicach.

Do końca XIX i początku XX w. imponującą jest liczba murarzy i cieśli, którzy niejednokrotnie pracowali poza terenem wsi. Dziś zawody te, uważane za nierentowne, ustępują miejsca rozpowszechnionemu na dużą skalę stolarstwu. W XIX w. rozwinięte było we wsi młynarstwo (2 wodne młyny), jak też przędzalnictwo lnu, przy czym jednak to ostat-

¹¹ W 1958 r. warzywa kontraktowało 29 gospodarzy, w latach trzydziestych b. w. — 3.

¹² Przed 1945 r. było ich 53, a w 1958 r. tylko 24. Krowami pracuje się posiadając na ogół do 3 ha ziemi.

¹³ W sąsiedztwie wsi stoją ruiny tzw. „Obory”, w której jeszcze ok. 80 lat temu zamykano po kąpieli w rzece dworskie owce. We wsi, jak i okolicy, nieznane jest znaczenie słów „obora”, „obornik”.

nie nie wyodrębnione jako osobne rzeniosło, a jako jedno z zajęć pozarolniczych. Nie notowane są natomiast tradycje tkactwa.

Obecnie we wsi jest jedna pracownia stolarska oparta na nowoczesnych, zmechanizowanych narzędziach pracy, jedna kuźnia, pracownia krawiecka oraz piekarnia. Poza tą ostatnią pracownię posiadają uczniów, a największym zainteresowaniem cieszy się stolarstwo. Kilku mieszkańców, zajmując się głównie rolnictwem i hodowlą, trudni się również ciesielstwem, kołodziejstwem lub szewstwem, nie zawsze ukończywszy naukę i nie zawsze posiadając własny warsztat. Nawet pracownie rzemieślnicze posiadają również pewnego rodzaju zabezpieczenie w gospodarstwie rolnym.

Budownictwo. Przestrzenne wyodrębnienie się ludności rolniczej, od dawna zasiedziałej we wsi, od ludności przybyłej z zewnątrz, poruszone przeze mnie już wyżej, odzwierciedla się w tutejszym budownictwie. Najstarsza część wsi, położona na południe od dworu, zamieszkała przez rodziny *siodłacze* i zagrodnicze, zabudowana jest przez zwarty szereg mniej więcej jednakowych, usytuowanych szczytem do drogi, budynków. Są to wyłącznie domy murowane. Najstarszy datowany dom we wsi, należący do rodziny *siodłaczej*, pochodzi z 1823 r. i ma tradycję pierwszego murowanego domu we wsi. Lata 1834, 1839, 1842, wyryte na środkowej *balce* w wielkiej izbie, są datami budowy domów *siodłaczych*. Domy zagrodnicze mają późniejsze od poprzednich daty powstania (lata 1862, 1883, 1887) wyryte na szczytach domów. Pod jednym dachem (dwuspadowym, krytym *szkorupą* lub *szibrem*) mieszczą się chlewy. Stodoły stoją prostopadle do domów bądź oddalone od nich o kilka czy kilkanaście metrów, bądź w wypadku małej powierzchni zagrody (przeważnie w gospodarstwach zagrodniczych) przylegają do nich. Wolną przestrzeń między domem a stodołą zabudowuje się pomieszczeniami gospodarczymi (szopy, wozownie). We wsi zachowały się jedynie dwie stodoły zbudowane na tzw. „mur pruski”, z których jedna datowana jest na 1876 r., oraz drewniana stodoła o konstrukcji przysłupowej.

Osobne domy *wycużne*, charakterystyczne dla domów *siodłaczych*, stoją równolegle do domów, tak jak i one, szczytem do drogi. Niektóre są również datowane (np. 1842 r.). Po I wojnie światowej istnieje tendencja do powiększania powierzchni mieszkalnej wewnątrz domu przez stawianie nadbudówki, tzw. *wypuszczeni*, lub całego jednego piętra zamiast budowania osobnego domu *wycużnego*. Pomieszczenia *wycużnicze* w domach zagrodniczych, mieszczące się na ogół w tylnej części domu, likwidowane są w celu rozbudowy chlewu.

Wnętrze domów składa się zasadniczo z sieni, kuchni, wielkiej izby oraz jednej lub dwóch komór. Domy *siodłacze* (obok innych nowo budowanych) mają poza tym izbę do spania, tzw. *szlafszubę*, którą dziś nie-

jednokrotnie uzyskuje się przez przebudówki wewnątrz domu, np. z komory. W kuchni, skupiającej większość życia mieszkańców, zachowany jest tradycyjny kąt, zajęty przez stół ze stojącymi pod kątem prostym ławami.

Zdobnictwo w budownictwie skierowane jest na ścianę szczytową, zwróconą w stronę drogi. Jednak, począwszy od okresu międzywojennego, a zwłaszcza po II wojnie światowej, dąży się do jak najprostszych form w budownictwie.

Nowsza część wsi, tj. Chałupki, powstała w XIX w. i zamieszkała przez chałupników, składała się z małych drewnianych domków, z których jedyny, zachowany do dziś z 1869 r., daje obraz chałupniczych zabudowań tej części wsi w końcu XIX i początku XX w. Dom składa się z jednej izby, sieni, dwóch komór i chlewa. W latach dwudziestych b. w. domy te zostały zastąpione przez¹⁴ budynki murowane. Znajdujące się w tej samej części wsi tzw. *Zidlunki* tworzą zwarty kompleks około 17 jednakowo budowanych, według tego samego wzoru, domków.

Strój. Badania nad strojem ludowym wykazały stosunkowo jeszcze dużą żywotność kobiecego stroju ludowego, jednak w granicach pewnego wieku kobiet. Tak więc uważa się, że strój ludowy na ogół noszony jest przez te kobiety, które jeszcze w 1914 r., już jednak jako ostatnie, szły w nim do I komunii. W stroju tym, a zwłaszcza w jego podstawowych dwóch częściach *mazelonce* i *jupie* (a głównie w ich zdobnictwie), w ciągu omawianego okresu nastąpiło szereg zmian, podyktowanych panującą w danym czasie modą, przychodzącą do wsi z Głogówka, która trwała niekiedy zaledwie przez kilka lat.

Silny kontakt z Głogówkiem być może również wpływa na fakt istnienia w Dzierżysławicach tylko kilku podstawowych instytucji, a mianowicie: przedszkole, 7-klasowa szkoła ogólnokształcąca¹⁴, Gminna Spółdzielnia Spożywców i Ochotnicza Straż Pożarna. Ciężenie ku wyżej wspomnianemu miastu, które zaważyło na całokształcie kultury wsi, jest uwarunkowane długowiecznymi związkami gospodarczymi i społecznymi.

¹⁴ Knie już w 1830 r. podaje dla wsi: „1 katholische Schule”.